

С. О. Іщук, Л. Й. Созанський

Український товарний експорт: виклики в умовах війни та повоєнного відновлення

Оцінено трансформації динаміки та структури вітчизняного товарного експорту під впливом повномасштабної російської агресії. Виявлено причини й діапазон розбіжностей між вартісними та фізичними обсягами експорту з України в розрізі товарних груп і окремих (найважливіших) товарів. Аналітично обґрунтовано виклики та загрози для нарощування українського товарного експорту з огляду на його сировинну орієнтацію, зокрема: високу залежність від кон'юнктури на світових ринках сировини; реалізацію сировинної продукції (зернових, олійних, руд і металів) за низьким цінами; погіршення умов зовнішньої торгівлі для України; вагому складову імпорту та толінгу в експорті. Окреслено три сценарії розвитку вітчизняного експортного потенціалу у воєнному та повоєнному періодах. Акцентовано на соціально-економічних ризиках від реалізації в Україні орієнтованої на експорт моделі розвитку. Теоретично доведено перспективи нарощування експортного потенціалу в умовах формування новітньої моделі розвитку національної економіки, зорієнтованої на розширення внутрішнього ринку, підтримку вітчизняних товаровиробників і посилення участі держави в стимулюванні розвитку стратегічних секторів, передусім оборонно-промислового комплексу, машинобудування, хімічної промисловості. Ключові слова: експорт, товарні групи, імпорт, сировинна продукція, умови зовнішньої торгівлі, моделі розвитку економіки.

Постановка проблеми. Товарний експорт є одним з найбільших джерел надходжень іноземної валюти, від достатності якої суттєво залежить соціально-економічна стабільність України, надто в умовах протистояння російській військовій агресії. Окрім того, український товарний експорт відіграє вагому роль на глобальному ринку агропродукції, зокрема на ринках Африки та Азії. Наприклад, до повномасштабної війни на Україну припадало 50% світового виробництва соняшникової олії, а також майже 1/5 частина світового виробництва ячменю, 1/6 частина виробництва кукурудзи та 1/8 частина виробництва пшениці [1]. У 2022 р. понад половину зерна пшениці, закупленого за Всесвітньою продовольчою програмою ООН, надійшло з України [2]. Тому ризики та перспективи нарощування експортного потенціалу України є питанням не тільки національного, але й глобального рівня.

Аналіз останніх досліджень. З огляду на традиційно значну експортну орієнтованість української економіки проблематика зовнішньоекономічної діяльності є предметом досліджень багатьох науково-аналітичних досліджень. Наприклад, у [3] обґрунтовано практичні рекомендації щодо реалізації експортного потенціалу в торговельно-економічних відносинах України з країнами-членами ЄС. Зокрема, проведено детальне оцінювання динаміки обсягів експорту та імпорту товарів у вартісному вимірі між Україною і країнами-членами ЄС та досліджено динаміку частки вітчизняного зовнішньоторговельного обороту, яка припадала на ці країни до повномасштабної збройної агресії росії. Зміни в експортній спеціалізації регіонів України під впливом воєнних дій діагностовано в [4]. Авторами статті запропоновано заходи з провадження ефективної державної політики стимулювання вітчизняного експорту та визначено їхні цільові орієнтири з позиції захисту національних інтересів. У [5] визначено загрози втрати експортного потенціалу та поглиблення імпортозалежності української економіки внаслідок великої війни. Стратегічні напрями формування експортної стратегії України в умовах повоєнного відновлення національної економіки представлено в [6].

Метою статті є верифікація викликів для українського товарного експорту в умовах війни та повоєнного відновлення, а також обґрунтування сценаріїв його подальшого розвитку.

Основні результати дослідження. У вітчизняному товарному експорті загалом домінує продукція промислового виробництва, однак інтеграція України до глобального ринку завжди мала чітко виражений ресурсний характер. Як наслідок, товарна структура експорту демонструє стійку тенденцію до погіршення, що проявляється у зменшенні в ній часток високотехнологічної продукції машинобудування і хімічної промисловості та зростанні питомої ваги продукції АПК з низькою доданою вартістю. Упродовж 2022 р. в товарній структурі вітчизняного експорту відбулися відчутні негативні зміни, спричинені військовими діями на значній території України. Найбільшого скорочення (-9,89 в. п.) зазнала частка продукції металургійної промисловості (товарна група XV), обсяги експорту якої впали на 62,5% (табл. 1). Також суттєво зменшилися

Таблиця 1

Динаміка та структура товарного експорту України в розрізі товарних груп

Код згідно з УКТ ЗЕД	Обсяг, тис. дол. США		Темп приросту/ниження, %	Структура, %		
	2021 р.	2022 р.		2021 р.	2022 р.	8 міс. 2023 р.
	<i>Усього</i>	68072328,8	44135592,5	-35,2	100	100
I. Живі тварини, продукти тваринного походження	1345194,8	1471818,7	9,4	2,0	3,3	3,7
II. Продукти рослинного походження	15538028,4	13472682,9	-13,3	22,8	30,5	32,5
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	7037234,2	5948570,7	-15,5	10,3	13,5	15,4
IV. Готові харчові продукти	3788474,9	2496887,0	-34,1	5,6	5,7	8,0
V. Мінеральні продукти	8414372,7	4322523,1	-48,6	12,4	9,8	6,7
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	2815603,7	1286753,2	-54,3	4,1	2,9	2,3
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	1104189,8	470143,6	-57,4	1,6	1,1	0,9
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичинена	165539,7	104483,1	-36,9	0,2	0,2	0,2
IX. Деревина і вироби з деревини	2005802,9	1884876,0	-6,0	2,9	4,3	4,4
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	534033,5	277513,2	-48,0	0,8	0,6	0,7
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	864984,6	671517,5	-22,4	1,3	1,5	1,0
XII. Взуття, головні убори, парасольки	189860,9	175073,1	-7,8	0,3	0,4	0,2
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	568403,9	300608,7	-47,1	0,8	0,7	0,8
XIV. 71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	128546,7	40987,8	-68,1	0,2	0,1	0,0
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	15990999,1	6003461,6	-62,5	23,5	13,6	11,1
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	5260165,9	3732260,2	-29,0	7,7	8,5	7,8
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	676435,9	360503,0	-46,7	1,0	0,8	0,9
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	170955,1	121031,3	-29,2	0,3	0,3	0,3
XIX. Різні промислові товари	1249974,3	972420,0	-22,2	1,8	2,2	2,6

Джерело: сформовано за даними [7].

обсяги експорту продукції хімічної промисловості (-54,3%) і мінеральних продуктів (-48,6%). Водночас обсяги експорту продуктів рослинного походження скоротилися лише на 13,3%, а жирів та олій – на 15,5%. Наслідком такої динаміки стало збільшення в товарній структурі українського експорту часток II і III товарних груп (на 7,7 в. п. і 3,14 в. п. відповідно).

За підсумками восьми місяців 2023 р. названі структурні трансформації в українському експорті поглибилися: частки продуктів рослинного походження і жирів та олій збільшилися ще на 2,0 і 1,9 в. п. відповідно, а частка готових харчових продуктів – на 2,3 в. п. Це зумовлено зростанням експорту товарів II, III і IV груп (на 9,9%, 3,2% і 28,4%) упродовж січня-серпня 2023 р. за загального зменшення обсягів товарного експорту на 15,3%, зокрема: мінеральних продуктів – на 52,2%, металургійної продукції – на 42,5%, полімерних матеріалів – на 42,2%.

Експортуючи сировинну продукцію, Україна втрачає потенційну додану вартість, нові робочі місяця та бюджетні надходження, які можуть бути отримані в результаті переробки цієї сировини. Однак тут необхідно наголосити, що розвиток експортного потенціалу України гальмується чинниками, вплив яких був дуже суттєвим ще до повномасштабної збройної агресії росії. По-перше, це висока залежність динаміки вітчизняного товарного експорту від кон'юнктури на світових ринках. Тенденція значень вартісного показника українського товарного експорту майже повністю збігається з тенденцією індексу світових цін на сировинні ресурси, який охоплює сільськогосподарську сировину та метали (рис. 1). Як засвідчили авторські розрахунки, між цими показниками є дуже

Рис. 1. Експорт товарів з України та індекс світових цін на сировинні ресурси

Джерело: сформовано за даними [7; 8].

високий прямий кореляційний зв'язок – коефіцієнт кореляції (r) становить 0,9.

Причиною високого зв'язку між індексом світових цін на сировинні ресурси та вартістю вітчизняного товарного експорту є сировинна орієнтованість останнього: у 2022 р. на товарні групи I, II і XV у товарній структурі експорту з України припадало 47,4%. Водночас нестабільна динаміка цих показників спричинена частою зміною кон'юнктури на світових ринках сировинної продукції. Це підтверджується тенденціями індексу вартості українського експорту загалом та його ключових товарних позицій (за одиницю (τ) продукції) зокрема: соняшникової олії, пшениці, кукурудзи, руди та концентратів залізних (рис. 2).

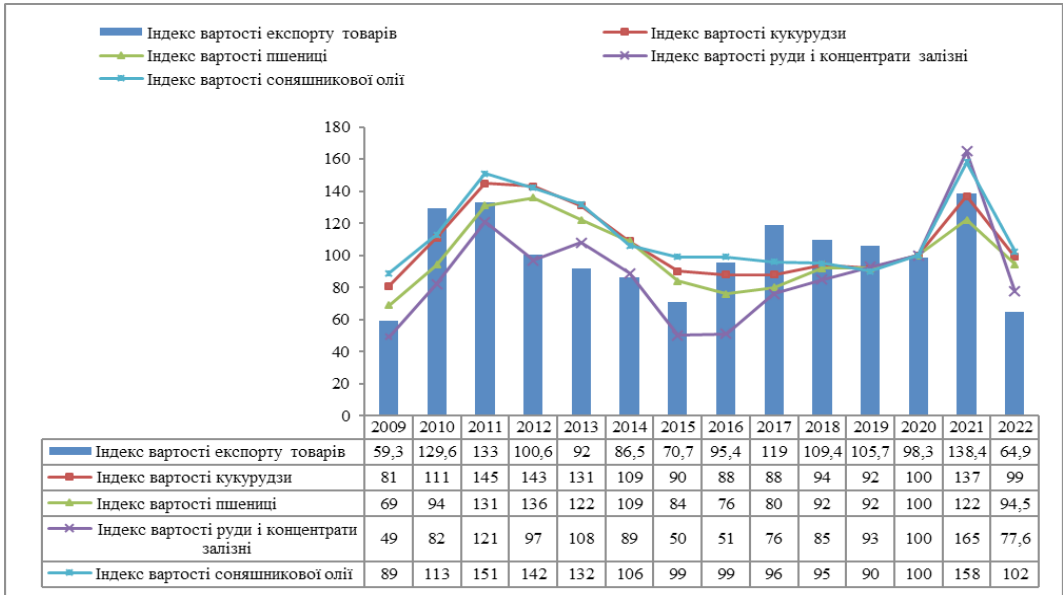

Рис. 2. Індеси вартості товарного експорту з України та його окремих позицій, %

Джерело: сформовано за даними [7; 8].

Другим викликом для України в контексті розвитку потенціалу її товарного експорту є продаж сировинної продукції за низькими цінами. Наприклад, у 2022 р., за даними МВФ, світові експортні ціни на кукурудзу, пшеницю, соняшкову олію були найвищими за період з 1980 р., тобто досягли свого історичного максимуму. Натомість експортні ціни на названу продукцію з України у 2022 р. суттєво поступалися світовим або навіть зменшилися порівняно з 2021 р. Наприклад, вартість тонни соняшкової олії, експортованої з України у 2022 р., становила 1274 дол. США (проти 1223 дол. США у 2021 р.), тоді як світова експортна ціна на цю товарну позицію становила 1934 дол. США (проти 1718 дол. США) (рис. 3). Тобто у 2022 р. українська соняшникова олія експортувалася за ціною, яка на 52% (або на 660 дол. США) поступалася світовій.

Аналогічна ситуація з експортними цінами на пшеницю і кукурудзу. Зокрема, у 2022 р. вартість експортованої з України пшениці була на 51%

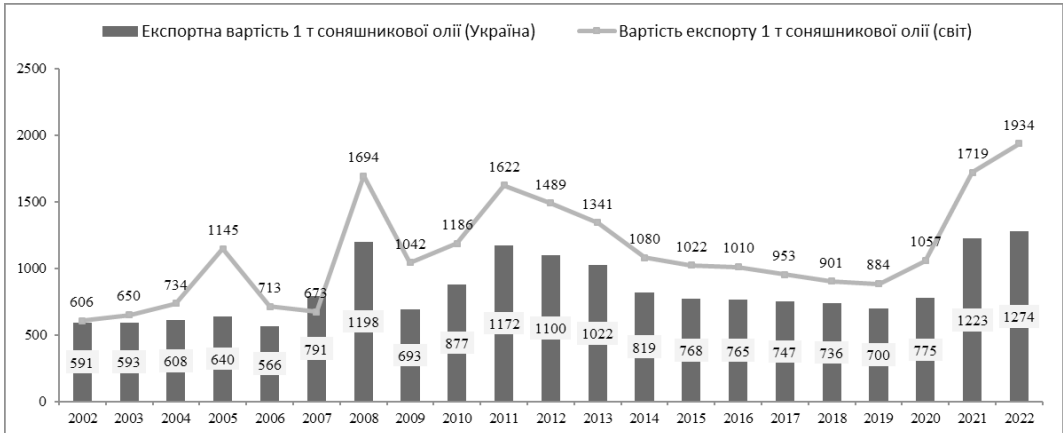

Рис. 3. Експортна вартість 1 тонни соняшкової олії, дол. США

Джерело: сформовано за даними [9].

(або на 121 дол. США) нижчою порівняно зі світовим показником (рис. 4), а вартість кукурудзи – нижчою на 34% (або на 80 дол. США) (рис. 5). Порівняно найдешевше українська кукурудза продавалася на світовому ринку у 2011-2013 рр. і 2021-2022 рр.

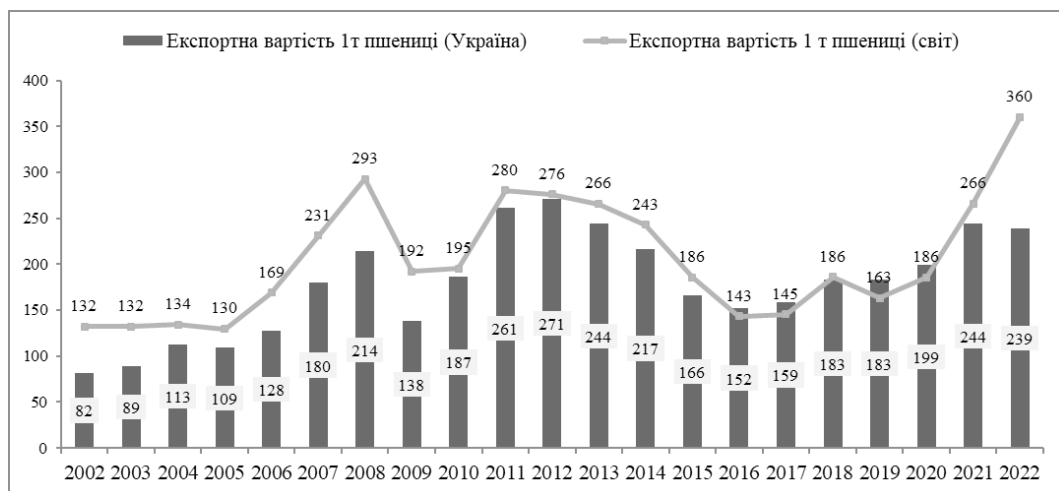

Рис. 4. Експортна вартість 1 тонни пшениці, дол. США

Джерело: сформовано за даними [9].

Рис. 5. Експортна вартість 1 тонни кукурудзи, дол. США

Джерело: сформовано за даними [9].

За суттєво нижчою ціною (порівняно зі світовим показником) експортувалася з України і залізна руда у 2022 р. (на 20%, або на 20 дол. США), а також упродовж 2009-2013 рр. (рис. 6).

Суттєво менша експортна вартість вітчизняної пшениці, кукурудзи, соняшникової олії та залізної руди у 2022 р. могла бути наслідком таких причин: порівняно нижчої собівартості виробництва в Україні названих товарних позицій; свідомого зниження ціни власниками експортованої продукції в умовах високого ризику повної фізичної втрати останньої (ідеться передусім про сільськогосподарську сировину) та з метою отримання хоча б якогось доходу;

Рис. 6. Експортна вартість 1 тонни руди та концентратів залізних, дол. США

Джерело: сформовано за даними [9].

орієнтацією сировинного експорту з України (понад 50%) на ринок Китаю та ринки інших країн Азії та Африки, в яких ціни на відповідні товари є значно нижчими, ніж у країнах-членах ЄС чи США. Водночас міг мати місце такий чинник, як вивезення сировинної продукції з України за заниженими цінами в інші країни для подальшої її переробки чи перепродажу. Зокрема, такі схеми можуть застосовуватися під час вивезення насіння сояшнику, залізної руди, деревини та іншої сировинної продукції. У такому разі Україна, окрім втрати потенційної вигоди від переробки сировини вітчизняними товаровиробниками (додана вартість, робочі місця та ін.), ще й не отримує потенційно більших обсягів валютної виручки від експорту сировини.

Виявлені відмінності в експортних цінах в інші роки аналізованого періоду (2002-2022 рр.) можуть пояснюватися коливаннями попиту та пропозиції на сировинну продукцію, зокрема аграрну, на світовому ринку, кліматичними змінами, динамікою врожайності та іншими чинниками. Отже, наведена аналітична інформація однозначно обґрунтовує, що динаміка українського товарного експорту формується під значним впливом нестабільної кон'юнктури на зовнішніх ринках аграрної та металургійної сировинної продукції, що в підсумку негативно позначається на експортній вартості вітчизняних товарів.

Третім зовнішнім викликом для України в контексті розвитку її експортного потенціалу є погіршення умов зовнішньої торгівлі. Ці умови визначаються індексом умов торгівлі товарами, який містить кількісний та ціновий індекси. Останній визначається як співвідношення між індексом цін експорту товарів та індексом цін імпорту товарів. Тобто, якщо ціни на експорт зростають більше, ніж ціни на імпорт, то країна має позитивні умови торгівлі, оскільки за такого ж обсягу товарного експорту вона може придбати більше імпорту. У 2022 р. значення цінового індексу торгівлі України знизилося до 78,8 (рис. 7). Це стало наслідком того, що у вказаному році індекс цін (Пааше) експорту товарів суттєво поступався відповідному показнику імпорту (108,2 проти 137,3). Зростання цін на продукцію, що експортувалася з України, було нижчим від зростання цін на продукцію, яка імпортувалася. Звідси випливає, що у 2022 р. цінові умови зовнішньої торгівлі для України суттєво погіршилися. Подібна ситуація була характерною для аналізованого періоду (окрім 2010, 2011, 2017 і 2021 рр.).

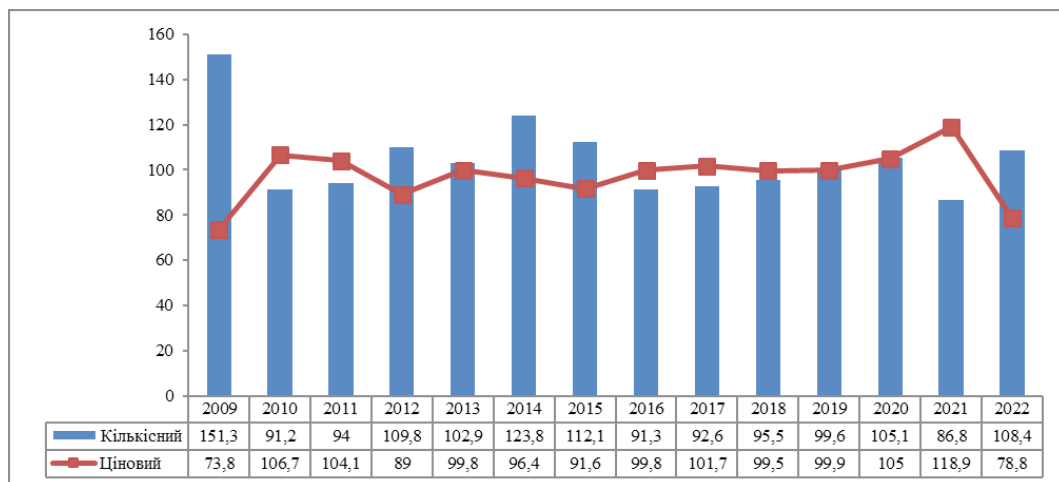

Рис. 7. Кількісний і ціновий індекси умов зовнішньої торгівлі України, %

Джерело: сформовано за даними [7].

На відміну від цінового кількісний індекс умов зовнішньої торгівлі України у 2022 р. зріс до 108,4. Пояснюється це тим, що індекс фізичного обсягу (Ласпейреса) експорту товарів (59,9) перевищив відповідний показник імпорту (55,3). Таке співвідношення (переважання фізичного обсягу експорту над імпортом) можна вважати позитивом, проте з огляду на одночасне погіршення умов зовнішньої торгівлі за ціновим індексом можна констатувати, що у 2022 р. Україна експортувала значні обсяги порівняно низьковартісних товарів, а імпортувала менші обсяги високовартісних товарів. Аналогічна ситуація спостерігалася також у 2009, 2012-2015 та у 2020 рр.

Результати аналізу значень кількісного та цінового індексу умов торгівлі підтверджують, що протягом 2022 р. та більшості років аналізованого періоду умови зовнішньої торгівлі для України були незадовільними. Окрім того, порівняння тенденцій цих індексів свідчить, що із зростанням цінового індексу відбувається зниження кількісного індексу та навпаки. Значення коефіцієнта кореляції між цими показниками становить (-0,78), що є підтвердженням дуже високого оберненого кореляційного зв'язку між ними.

Додатковим індикатором умов зовнішньої торгівлі для країни є показник покриття імпорту експортом. В Україні з 2005 р. обсяги експорту перевищили обсяги імпорту лише у 2015 р. (рис. 8), що пояснювалося значною девальвацією націо-

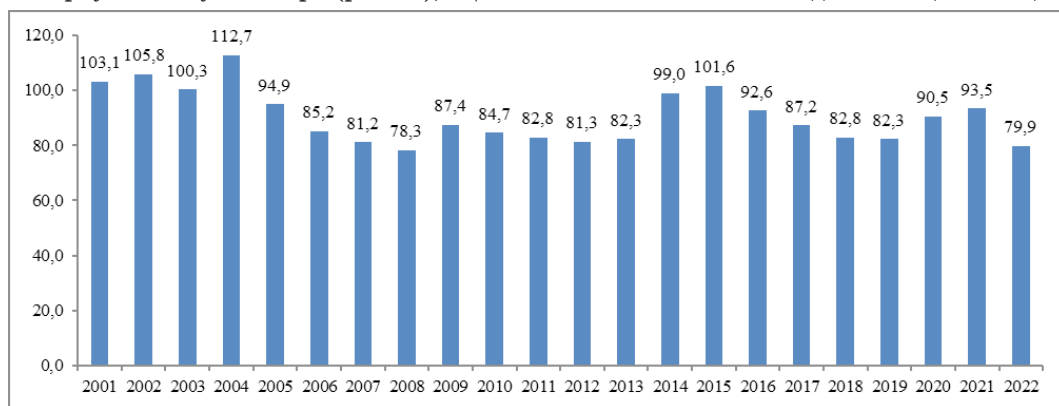

Рис. 8. Показник покриття експорту імпорту в Україні, %

Джерело: сформовано за даними [7].

нальної валюти, втратою купівельної спроможності населення та зниженням ділової активності загалом, але жодною мірою не покращенням умов зовнішньої торгівлі.

Ще одним суттєвим викликом для України є вагома імпортна складова вітчизняного товарного експорту. Це означає, що для виготовлення товарів, які реалізуються на зовнішніх ринках, використовуються імпортні комплектувальні частини, сировина, матеріали та ін. Наприклад, у 2020 р. частка імпорту в експорті продукції 15 виробництв української переробної промисловості перевищувала 30%². Імпортна складова експорту є порівняно високою навіть для тих виробництв, на яких спеціалізується вітчизняна промисловість і для подальшого стабільного розвитку яких Україна володіє достатнім потенціалом, передусім ресурсно-сировинним. Це, зокрема, стосується деревопереробних (С16-С18), металургійних (С24), металообробних (С25) і меблевих (С31-С33) виробництв (табл. 2).

Таблиця 2

Імпортна складова в експорті товарів з України, %

Вид економічної діяльності	2013 р.	2020 р.	Відхилення, в. п.
1	2	3	4
Сільське, лісове та рибне господарство	25,1	23,7	-1,4
Добування кам'яного та бурого вугілля	18,4	21,2	2,8
Добування сирової нафти та природного газу	9,5	8,8	-0,7
Добування металевих руд, інших корисних копалин та розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів	23,6	20,6	-3,1
Виробництво харчових продуктів; напоїв та тютюнових виробів	36,9	28,1	-8,8
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та інших матеріалів	31,1	32,1	1,0
Виробництво деревини, паперу; поліграфічна діяльність та тиражування	48,9	40,1	-8,8
Виробництво коксу та кокспродуктів	37,3	56,7	19,4
Виробництво продуктів нафтоперероблення	63,2	40,0	-23,2
Виробництво хімічних речовин хімічної продукції	60,5	44,8	-15,7
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	47,6	36,4	-11,2
Виробництво гумових і пластмасових виробів	62,9	60,0	-2,8
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	35,1	28,8	-6,3
Металургійне виробництво	43,6	35,1	-8,5
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	38,0	40,0	2,0
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	47,4	40,4	-7,1
Виробництво електричного устаткування	42,2	44,7	2,5
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	40,6	43,1	2,5
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	54,6	52,4	-2,2
Виробництво інших транспортних засобів	28,2	36,0	7,9
Виробництво меблів; іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	34,5	30,1	-4,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	33,1	25,6	-7,5
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	26,5	21,7	-4,8
Будівництво	36,7	32,3	-4,4

² Авторські розрахунки за методикою Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD).

Продовження табл. 2

1	2	3	4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (включаючи націнку торгівлі)	16,3	13,1	-3,3
Транспорт, складське господарство (включно з націнкою транспорту)	27,9	22,2	-5,7
Поштова і кур'єрська діяльність	10,8	15	4,2
Тимчасове розміщування й організація харчування	18,2	14,1	-4,1
Видавнича діяльність; виробництво кіно – та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів; діяльність радіомовлення та телевізійного мовлення	29,3	20,9	-8,4
Телекомунікації (електрозв'язок)	13,3	10,5	-2,7
Комп'ютерне програмування, консультування та надання інформаційних послуг	18,4	11,8	-6,6
Фінансова та страхова діяльність	6,2	5,7	-0,5
Операції з нерухомим майном	7,8	7,1	-0,7
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження	16,3	12,8	-3,5
Наукові дослідження та розробки	13,7	18,2	4,6
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку; наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність	18,4	8,6	-9,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	17,1	15,3	-1,8
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	8,8	7,2	-1,6
Освіта	8,1	6	-2,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	16,9	16,9	0
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	12,5	9,8	-2,7
Надання інших видів послуг	12,3	10,5	-1,7
<i>Економіка – усього</i>	<i>34,8</i>	<i>28,8</i>	<i>-6,0</i>

Джерело: сформовано за даними [10].

Зниження імпоротної складової українського товарного експорту у 2020 р. порівняно з показником 2013 р. загалом можна вважати позитивною тенденцією. Така тенденція потенційно могла б засвідчувати той факт, що в продукції, яка експортується з України, збільшується вітчизняна складова, а експортна діяльність є більш ефективною, зважаючи на національні інтереси. Однак є декілька методичних і глобальних зовнішньоекономічних аспектів, які ставлять під сумнів покращення позицій українського експорту з погляду його соціально-економічної ефективності та економічної безпеки держави.

Зокрема, під впливом економічної глобалізації у структурі товарного експорту значну частку займає непрямий експорт, тобто продаж товарів на зовнішніх ринках за участю посередників і дистриб'юторів. Збільшення непрямого експорту може бути способом оптимізації схем оподаткування (або ухиляння від сплати податків) у країні походження товару. Окрім того, непрямий експорт є одним з елементів подовження глобальних ланцюгів формування вартості. Наприклад, сировина чи напівфабрикат може експортуватися з однієї країни в іншу для переробки, нарощування вартості та подальшого постачання в інші країни, з яких уже готова чи найбільш готова продукція експортуватиметься до країн кінцевого споживання. Застосування таких схем є способом збільшення прибутку компаній-експортерів завдяки мінімізації витрат на оплату праці, податки, вартість сировини тощо. Проте відстеження і облік непрямого експорту, а також

оцінювання економічних вигод і втрат держави від функціонування вказаних схем є непростим методичним завданням.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) для обліку непрямого експорту за допомогою даних міжнародних таблиць «витрати-випуск» здійснює розрахунок таких двох показників: 1) непрямой внутрішньої доданої вартості у валовому експорті; 2) прямої внутрішньої доданої вартості у валовому експорті. Однак для України ці показники ОЕСД не розраховуються. Водночас експерти ДП «Держзовнішінформ» стверджували, що у 2017 р. 80% вітчизняного експорту здійснювалося саме через непрямі постачання [11]. За даними Світового банку (WITS), у 2014 р. частка непрямой доданої вартості в українському експорті становила 49,1%, а прямої – 50,1% [12]. Оскільки з 2014 р. в Україні посилюються євроінтеграційні та глобалізаційні процеси, а повномасштабне російське вторгнення ще більше актуалізувало застосування схем непрямого експорту, можна припускати, що у 2022 р. частка непрямой доданої вартості у вітчизняному експорті могла значно перевищувати наведений показник 2014 р.

Вагомою складовою українського товарного експорту є готова продукція, виготовлена на основі давальницької сировини, попри зменшення її частки упродовж 2014-2021 рр. загалом на 0,63 в. п. (табл. 3). У 2021 р. названа

Таблиця 3

Частка готової продукції, що виготовлена з давальницької сировини, в українському товарному експорті (за основними товарними групами), %

Товарні групи	2013 р.	2021 р.
<i>Товарний експорт – усього</i>	8,16	7,53
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	15,96	30,78
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	14,64	35,32
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичинена	34,32	51,78
IX. Деревина і вироби з деревини	2,19	1,42
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	29,11	3,81
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	74,14	64,97
XII. Взуття, головні убори, парасольки	72,58	59,97
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	0,37	0,28
XIV. 71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	6,07	8,14
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	4,45	1,69
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	23,61	41,68
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	13,81	13,24
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	2,84	3,83
XX. Різні промислові товари	20,49	33,56

Джерело: сформовано за даними [7].

продукція становила понад 50% експорту легкої промисловості (товарні групи VIII, XI і XII) і понад 40% – експорту машинобудування (товарна група XVI). Також необхідно наголосити на збільшенні у понад два рази за аналізований період частки продукції з давальницької сировини в експорті виробництв хімічної промисловості (товарні групи VI і VII).

Продукція машинобудівних і хімічних виробництв здебільшого є високотехнологічною, тобто результатом поглибленої переробки сировини. Отже, значна (з тенденцією до збільшення) частка товарів, виготовлених на основі давальницької сировини, в експорті названих промислових виробництв є ознакою зниження технологічності українського товарного експорту. В

основі цих негативних процесів лежить переорієнтація зовнішньоекономічної діяльності найбільш високотехнологічних вітчизняних виробництв у напрямі надання окремих послуг іноземним компаніям і одночасне скорочення експорту власної продукції з високою доданою вартістю.

Результати оцінювання сформуvalи інформаційно-аналітичний базис для окреслення потенційних сценаріїв розвитку експортного потенціалу України в повоєнний період.

Перший сценарій – поглиблення спеціалізації товарного експорту на декількох аграрних сировинних позиціях. З аналізу трендів динаміки та структури українського товарного експорту у воєнний та довоєнний періоди випливає високий ризик формування вузькоспеціалізованого експорту первинної продукції рослинництва, зорієнтованого на 4-5 товарних позиціях. За такого сценарію валютні надходження від експорту надалі будуть повністю залежати від кон'юнктури на глобальних ринках сировини, а також від геополітичних рішень щодо допуску / недопуску української аграрної продукції до певних країн, митних тарифів і квот. Це своєю чергою супроводжуватиметься подальшою нестабільністю валютного курсу, ризиками зростання інфляції, повною монополізацією аграрного сектору, низькими соціальними стандартами, а відтак негативними демографічними та міграційними процесами. Отже, така спеціалізація товарного експорту – це втрата потенційних економічних вигод і можливостей, нераціональне використання земельних ресурсів. Відповідно, перший з окреслених сценаріїв розвитку українського експортного потенціалу категорично не є прийнятним, однак є ризик його практичного втілення за умови неналежного відстоювання і захисту національних економічних інтересів у площині зовнішньої торгівлі, зокрема в разі реалізації спеціальних міжнародних економічних угод із СОТ, ЄС та ін., а також за умови низької інвестиційної привабливості економіки України.

Другий сценарій – розширення асортименту сировинних товарних позицій первинного аграрного та металургійного секторів, а також частки продукції, виготовленої з давальницької сировини, у високо- та середньовисокотехнологічних сегментах українського товарного експорту. З огляду на значний потенціал і позитивний досвід України в експорті аграрної продукції не тільки рослинництва, а й тваринництва в довоєнний період цілком імовірно є суттєве розширення асортименту, а відтак підвищення диверсифікованості структури вітчизняного аграрного експорту, зокрема завдяки сировинній продукції тваринництва, у повоєнний період. Однак для цього повинні виконуватися такі передумови: покращення інвестиційного клімату в країні; ефективна фінансово-кредитна підтримка сфери тваринництва, передусім малих і середніх підприємств, а найголовніше – відновлення та розширення потенційних ніш для української продукції тваринництва на зовнішніх ринках. Названі передумови потребують відповідного сприяння не лише з боку держави, але й з боку економічних і політичних партнерів України. Паралельно, за умови модернізації чи відбудови знищених росією українських металургійних підприємств, імовірно є відновлення та перевищення довоєнного рівня обсягів і номенклатури експорту сировинної та низькотехнологічної металургійної продукції.

Сприятливі умови в Україні в довоєнний період для здійснення непрямого експорту та проведення толінгових операцій, висока імпортна складова в експорті, низький рівень оплати праці та високе безробіття можуть стати передумовами для ще більшого зростання частки готової продукції, виготовленої з давальницької сировини, в експорті товарів хімічної і машинобудівної промисловості. Проте такий сценарій розвитку експортного потенціалу потребуватиме значного надходження іноземного капіталу, передусім з боку

ТНК. Потенційні економічні вигоди України від такого сценарію розвитку експортного потенціалу (розширення сировинного асортименту й толінгу) – це нарощування обсягу товарного експорту до рівня, який дещо перевищуватиме довоєнний показник, стабілізація і певне зменшення рівня інфляції, збільшення кількості робочих місць на трудомістких ланках виробництва, набуття деяких ознак короткотермінової соціально-економічної стабільності. Але водночас бюджетні надходження порівняно з довоєнними показниками зростуть незначно, а рівень заробітної плати та соціальних стандартів і надалі залишатиметься порівняно низьким.

Розглянуті сценарії відповідають орієнтованій на експорт моделі розвитку економіки, яка пропагується в Україні упродовж останнього 10-річчя. Чинний уряд також має намір зробити ставку на експортну модель зростання національної економіки, ставлячи за мету збільшення частки експорту у ВВП до 50%. Однак варто наголосити, що таку модель змушені застосовувати невеликі країни з обмеженими ресурсами та людським капіталом. Експортна модель передбачає дуже вузьку спеціалізацію вітчизняного випуску та експорту за надмірно високої залежності економіки від імпорту продукції кінцевого та проміжного споживання. До цієї моделі змушені вдаватися навіть окремі високорозвинені економіки. Така необхідність зумовлена перевиробництвом середньо- і високотехнологічної продукції, перенасиченням внутрішнього ринку вітчизняними товарами та іншим причинами.

Висновки. Запровадження експортної моделі розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності загрожує національній безпеці країни, оскільки посилює залежність від імпорту та експорту, а отже, від кон'юнктури на світових ринках. Тому Україні необхідно вже формувати основу для реалізації в перспективі повоєнного відновлення третього сценарію розвитку експортного потенціалу, який передбачає трансформацію структури товарного експорту в напрямі максимального скорочення частки сировинної продукції, а також зростання частки високотехнологічної продукції і товарів з більшою ВДВ та вітчизняною складовою.

Втілити на практиці такий сценарій неможливо без оптимізації структури національної економіки (передусім її промислового сектору) на користь інноваційних, наукомістких високо- і середньовисокотехнологічних виробництв. Попри колосальні втрати у війні проти росії, Україна володіє достатнім потенціалом, досвідом і науковим капіталом для випуску високотехнологічної продукції для військово-промислового комплексу, розвитку машинобудування, хімічної промисловості, виробництв з поглибленої переробки сировини як для внутрішнього, так і для зовнішнього ринків. За умов застосування в Україні новітньої моделі розвитку економіки, пріоритетно орієнтованої на розвиток саме внутрішнього ринку, реалізацію широкомасштабної програми імпортозаміщення, дієву підтримку вітчизняних товаровиробників і посилення участі держави в розвитку стратегічних секторів економіки перспектива втілення третього сценарію нарощування вітчизняного експортного потенціалу може стати цілком реальною. Водночас Україні задля збереження і посилення своїх позицій надалі як традиційно вагомому учаснику світового ринку продукції машинобудування, хімії, металургії та інших високо- та середньотехнологічних виробництв потрібно відійти від пасивного сприйняття ліберальних умов і правил зовнішньої торгівлі (передусім з ЄС) у напрямі повноправної участі в процесах формування цих правил, базуючись на пріоритеті відстоювання національних інтересів.

Список використаних джерел

1. Ukraine: a global granary. *European Council*: Website. 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/food-for-the-world-eu-countries-mitigate-impact-russia-war/#group-section-Ukraine-a-global-granary-f4NKt8lm8j>

2. What is the Ukraine grain deal and what good has it done? *BBC*: Website. 26.09.2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-61759692>
3. Савченко М. В., Хаджинов І. В., Завидовська А. О. Експортний потенціал України та його реалізація у торговельно-економічних відносинах з країнами ЄС. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2021. № 4. С. 89-98. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/76.089>
4. Ішук С. О., Процевят О. С. Діагностика трансформацій у товарному експорті регіонів під впливом повномасштабної російсько-української війни. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*: зб. наук. пр. 2022. Вип. 4(156). С. 7-13. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2022-4-2>
5. *Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості* / наук. ред. І. З. Сторонянська; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2022. 70 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf>
6. Іванов С. В., Ляшенко В. І., Осадча Н. В. Стратегічні напрями формування експортної стратегії України в умовах відновлення економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 1(67). С. 16-27. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-16-27](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-16-27)
7. Статистична інформація. Зовнішньоекономічна діяльність. *Державна служба статистики України*: сайт. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. *World Economic Outlook*. IMF, 2023. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April/weo-report?a=1&c=001,&s=PWHEAMT,PMAIZMT,PSUNO,&sy=1980&ey=2028&ssm=0&scsm=1&ssc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1>
9. Trademap. *ITC*: Website. 2023. URL: https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c5%7c1%7c1
10. The imports content of exports. *OECD.Stat*: Website. 2023. URL: <https://stats.oecd.org>
11. 80% експорту України – через «непрямі» постачання. *Держзовнішінформ*: сайт. 2023. URL: <https://dzi.gov.ua/press-centre/news/80-eksportu-ukrayini-cherez-nepriami-postachannya>
12. Value added of all sectors for production and exports of Ukraine in 2014. *WITS*: Website. 2014. URL: <https://wits.worldbank.org/analyticaldata/evad/Country/ukr/Year/2014>

References

1. Ukraine: a global granary (2023). *European Council*: Website. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/food-for-the-world-eu-countries-mitigate-impact-russia-war/#group-section-Ukraine-a-global-granary-f4NKt8Im8j>
2. What is the Ukraine grain deal and what good has it done? (2023, Sep 26). *BBC*: Website. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-61759692>
3. Savchenko, M. V., Khadzhyinov, I. V., & Zavydovska, A. O. (2021). Eksportnyy potentsial Ukrayiny ta yoho realizatsiya u torhovel'no-ekonomichnykh vidnosynakh z krayinamy YeS [Ukraine's export potential and its implementation in trade and economic relations with EU countries]. *Ekonomichnyy visnyk Dniprovs'koyi politekhniki – Economic Bulletin of the Dnipro Polytechnic*, 4, 89-98. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/76.089> [in Ukrainian].
4. Ishchuk, S., & Protseviat, O. (2022). Diahnostyka transformatsiy u tovarnomu eksporti rehioniv pid vplyvom povnomasshtabnoyi rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny [Diagnostics of transformations in regions' commodity export under the influence of full-scale Russian-Ukrainian war]. In *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny [Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine]*: Vol. 156(4) (pp. 7-13). DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2022-4-2> [in Ukrainian].
5. Storonianska, I. Z. (Ed.) (2022). *Ekonomika rehioniv Ukrayiny v umovakh viyny: ryzyky ta napryamky zabezpechennya stiykosti [The economy of the regions of Ukraine in the conditions of war: risks and directions for ensuring stability]*. Lviv: M. I. Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf> [in Ukrainian].
6. Ivanov, S. V., Lyashenko, V. I., & Osadcha, N. V. (2022). Stratehichni napryamy formuvannya eksportnoyi stratehiyi Ukrayiny v umovakh vidnovlennya ekonomiky [Strategic Directions for the Formation of Ukraine's Export Strategy in the Context of Economic Recovery]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of Donbass*, 1(67), 16-27. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-16-27](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-16-27) [in Ukrainian].
7. Statystychna informatsiya. Zovnishn'oekonomichna diyal'nist' [Statistical information. Foreign economic activity] (2020). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
8. *World Economic Outlook* (2023). IMF. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April/weo-report?a=1&c=001,&s=PWHEAMT,PMAIZMT,PSUNO,&sy=1980&ey=2028&ssm=0&scsm=1&ssc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1>
9. Trademap (2023). *ITC*: Website. Retrieved from https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c5%7c1%7c1
10. The imports content of exports (2023). *OECD.Stat*: Website. Retrieved from <https://stats.oecd.org>
11. 80% експорту України – через «непрямі» постачання [80% of Ukraine's exports are through «indirect» supplies] (2023). *DZI*: Website. Retrieved from <https://dzi.gov.ua/press-centre/news/80-eksportu-ukrayini-cherez-nepriami-postachannya> [in Ukrainian].

12. Value added of all sectors for production and exports of Ukraine in 2014 (2014). *WITS*: Website. Retrieved from <https://wits.worldbank.org/analyticaldata/evad/Country/ukr/Year/2014>

Ishchuk S. O., Sozansky L. Y. Ukrainian commodity export: challenges in the conditions of war and post-war reconstruction.

Commodity export is one of the most important sources of foreign currency income, the sufficiency of which significantly depends on the socio-economic stability of Ukraine, especially in the face of Russian military aggression. In addition, Ukrainian commodity exports play an important role in the global market of agricultural products, in particular in the markets of Africa and Asia. The purpose of the article is to verify the challenges for Ukrainian commodity exports in the conditions of war and post-war recovery and to justify the scenarios of its further development. The transformations of the dynamics and structure of domestic commodity exports under the influence of full-scale Russian aggression are assessed. Emphasis is placed on the deterioration of the commodity structure of Ukrainian exports in the direction of increasing the share of raw materials in it. The reasons and the range of discrepancies between the value and the physical volume of exports from Ukraine in terms of product groups and individual (most important) goods over a 20-year period (during 2002-2022) are revealed. Challenges and threats to the growth of Ukrainian commodity exports are analytically substantiated, given the country's raw material orientation, in particular: high dependence on the situation on the global raw materials markets; sale of raw materials (grain, oil, ores, and metals) at low prices; deterioration of foreign trade conditions for Ukraine; a significant component of imports and tolling in exports. Three scenarios of the development of domestic export potential in the war and post-war periods are substantiated. Emphasis is placed on the socio-economic risks from the implementation of an export-oriented development model in Ukraine. Prospects of increasing the export potential in the conditions of the formation of the newest model of national economic development oriented on the expansion of the domestic market, the support of domestic producers, and the strengthening of the state's participation in stimulating the development of strategic sectors, primarily the defense-industrial complex, machine-building, and the chemical industry, are theoretically justified.

Keywords: export, product groups, import, raw products, foreign trade conditions, economic development models.

Іщук Світлана Олексіївна – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу проблем реального сектору економіки регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (e-mail: iso.ird@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3698-9039>).

Ishchuk Svitlana Oleksiyivna – Dr.Sci. (Econ.), Prof., Head of the Department of problems of real sector of economy of regions of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Созанський Любомир Йосипович – кандидат економічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу проблем реального сектору економіки регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (e-mail: ls.ird@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7854-3310>).

Sozansky Lyubomyr Yosypovych – Ph.D. (Econ.), Sen.Res., Senior Researcher of the Department of problems of real sector of economy of regions of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Статтю підготовлено в межах виконання відомчої теми «Моделі оптимізації взаємодії секторів економіки в умовах нестабільності розвитку» (ДР № 0123U100385).

Надійшло 03.01.2024 р.